

Мемуари (спогади викладачів-географів і випускників)

Мащенко О.М.

МІЙ ШЛЯХ У ГЕОГРАФІЮ

Мій шлях у географію почався з раннього дошкільця. Я народилася поблизу міста Суми у селі Шпилівка. Це дуже мальовнича і різноманітна в ландшафтному відношенні місцевість. Наш будинок знаходився на високому правому березі Псла поблизу величезного радгоспного саду, трохи занедбаного, унаслідок чого відбувалася сукцесія і поступове повернення цього ландшафту до природного стану нагірних дібров. У саду гніздилося і виспівувало різноманітне птаство, серед якого найяскравіше слухове враження – спів вивільги, а найбільше зорове враження – політ одуда та нашестя вражаючих своїми розмірами жуків-оленів. Від нашого будинку стрімко спускалася бруківка, обабіч якої було видно невелике відслонення дуже красивих різнокольорових «полтавських пісків». Спуск закінчувався на заплаві Псла із мальовничими кучугурами піщаного еолового рельєфу, між якими густо росла верба-шелюга. У притерасній частині заплави тонкою змієюю звивалася стариця, в яку задумливо задивлялися високі розлогі верби. Знизу високий стрімкий корінний берег з перепадом висот 80-90 метрів, розчленований короткими широкими балками, виглядав як шпилі величезних будівель. Зрозуміло, що саме ця особливість місцевого рельєфу зумовила назву населеного пункту — Шпилівка, що є географічним топонімом, точніше оронімом.

Школа, в якій працювала моя мама викладачем хімії, біології та праці, знаходилася в нижній частині корінного берега. Оскільки дитячого садочка в селі не було, то кожного ранку мама брала мене з собою в школу. Коли мені набридало малювати, розглядати дитячі книжки, підручники, слухати мамин урок, я виходила з класу і піднімалася по схилу, гордо виспівуючи практично культову в ті часи пісню італійських партизан. Там були такі слова: «Я смело в гори иду високо, о белла, чао, белла, чао, белла, чао, чао, ча. Я смело в гори иду високо и горных там цветов нарву...». Схили балок південної експозиції вкривала лучностепова рослинність, від яких поширювалися запаморочливі пахощі. Я збирала ароматний букет і приносила його додому. Безпосередньо на схилах корінного берега росли обширні нагірні діброви з підліском з ліщини. Восени наша родина збирала там гарний урожай лісових горіхів.

Попри те, що Шпилівка розташовувалася в долині річки Псел, сам водотік знаходився на значній відстані від села. Тому на річку нам вдавалося виїжджати переважно у вихідні. Враження від неї було особливим і незвичним: над високим світлим піщаним берегом з безліччю нірок берегових ластівок височіють темні струнки сосни. Вода прозора наче кришталь, а на дні білий пісок, на дотик ніжний та шовковистий. Це був тонкозернистий пісок алювіальних руслових відкладів. Про чистоту води Псла свідчила величезна кількість мушель великого, середнього та малого розміру, якими буквально всіяне дно річки. Мама розповідала, що це двохстулкові прісноводні молюски беззубки.

Отже, це був мій *перший «природний» крок на шляху до географії*, адже доля розпорядилася, щоб місце мого народження та раннього дитинства було взірцем ландшафтного розмаїття, мальовничості та непересічності природи.

Коли мені було 5 років, наша сім'я переїхала в іншу місцевість. Там була ніби ілюстрація до шевченкового образу про «лани широкополі». Мій тато, що працював головою колгоспу, часто брав мене з собою у робочі поїздки по своєму господарству. Я до сих пір яскраво відчуваю ті медові запахи квітучого гречаного поля, чую дзвінкий спів жайворонка над розпеченим неозорим пшеничним ланом, гармонійний ритмічний шум та солодкуватий пил колгоспного току. А після спекотного дня з курявою полів ні з чим незрівняне задоволення пірнути у теплий ставок з довгої дерев'яної кладки. До речі, цей ставок був дуже довгий та широкий, тягнувся через усе село та за його межі. Через нього були прокладені підвісні містки, просто бігати по яких було пригодно та екстримом, бо вони сильно розгойдувалися вгору-вниз та збоку-набік. Навесні та після літніх злив вода навіть перехльостувала через ці хиткі переправи. Затони ставка густо заповнювала смарагдова ряска, до якої як на пасовище я мала доручення вранці виганяти качок та гусей. Вони визнавали мене за свою головну хазяйку і ввечері, здалеку вгледівши мою постать, стрімголов мчали назустріч, широко розкриваючи крила та пронизливо «сурмлячи».

Так в дитинстві я була зачарована красою та гармонією найбільш типових для наших теренів та найдревніших класів антропогенних ландшафтів. Це був мій *другий «довільно-самочинний» крок до географії*.

У школі в цьому селі мама викладала окрім хімії та біології, географію та німецьку мову. Хоча базової географічної освіти у неї не було, вона, будучи дуже добросовісною та здібною, самостійно освоїла новий фах. В позаурочний час вона створила географічний майданчик за всіма вимогами. На той період мені було 6-8 років. Я брала активну участь у підготовці натурних моделей форм рельєфу – приносила та розрівнювала пісок та глину. Удень дуже цікаво було користуватися гномоном, а увечері неабиякою романтикою був наповнений процес визначення висоти зірок за допомогою встановленого на спеціальному стовпчику кутоміра. Це був мій *третій крок до географії*, зумовлений уже власне географічним знанням.

З 5 класу я навчалася у середній школі № 3 м. Суми. Тут мені пощастило з першою вчителькою географії – Абрамець Валентиною Михайлівною. У 6-му та 7 класах на кожному уроці нам ставилося проблемне за характером та цікаве за змістом питання із пречудової, але зараз незаслужено забутої книги «Приключення Захара Загадкина» із серії популярної географічної літератури. Символічно, що наші життєві шляхи перетнулися ще раз у професійній сфері. Згодом Валентина Михайлівна стала заступником директора Сумського бюро подорожей та екскурсій, а я проходила в ньому виробничу практику, а після закінчення навчання у виші працювала за сумісництвом позаштатним екскурсоводом та керівником туристичних груп.

З 8-го класу я навчалася у СШ №1 м. Суми. Географію викладали хороші вчительки, але ситуація була дещо нестандартною. Здебільшого вони використовували мою зацікавленість географією, достатньо високий рівень знань у цій галузі та наявність домашнього консультанта – мою маму, що набула за цей час високої кваліфікації вчителя-методиста. Усі ці роки я була незмінним учасником та призером міських, обласних та Всеукраїнських олімпіад школярів з географії. У 1977 році я закінчила середню загальноосвітню школу № 1 м. Суми зі золотою медаллю.

У цьому ж році я поступила на географічний факультет Київського університету імені Т.Г. Шевченка. У всі часи це провідний виш нашої країни і в ньому завжди був і є дуже сильний за кадровим складом і розмаїтий за набором спеціальностей географічний факультет. Ми вивчали фундаментальні базові географічні дисципліни: метеорологія та кліматологія, геологія загальна та історична, загальна гідрологія, топографія з основами геодезії, ґрунтознавство і географія ґрунтів, геоморфологія, загальне землезнавство, біогеографія, фізична географія материків і океанів, картографія з основами картографічного креслення, фізична географія СРСР, комплексне картографування, економічна географія СРСР тощо.

Студенти спеціальностей «фізична географія», «краєзнавство» вивчали низку глибоко спеціалізованих навчальних дисциплін фізико-географічного змісту: петрографія з основами мінералогії, геоботаніка і геоботанічна зйомка, методика польових фізико-географічних досліджень, мікрокліматологія, палеогеографія антропогенна, ландшафтознавство і фізико-географічне районування, прикладна фізична географія, фізична географія УРСР, географічні основи природокористування, спец. семінар з фізичної географії УРСР, теоретичні проблеми фізичної географії, аерокосмічні методи в географічних дослідженнях.

З 3-го курсу я навчалася на спеціальності «краєзнавство» і вивчала такі спецкурси: основи екскурсознавства, основи туризму та альпінізму, етнографія з основами демографії, географія сфери обслуговування, економіка екскурсійної справи і туризму, рекреаційна географія, пам'ятники історії та культури України. Окрім указаних раніше географічних курсів, давалася ґрунтовна природничо-математична підготовка: хімія з основами аналітичної хімії, вища математика і математична статистика, обчислювальні машини та програмування на ЕВМ, фізика з основами геофізики та астрономії.

Значний обсяг у підготовці географів займав блок практичної підготовки. Метеорологічна практика тривала три тижні й мала індивідуальний характер. Я проходила її на Жашківській метеостанції у Черкаській області, брала участь у цілодобових спостереженнях за стандартною програмою з періодом 3 години, набула навичок читання та складання синоптичних карт. Геологічна практика проводилася по групах з радіальними виїздами на відслонення в долину Дніпра, на Словечансько-Овручський кряж в Житомирській області тощо. Ґрунтознавча практика теж виконувалася в академічних групах з щоденними радіальними виїздами. Навчальні екскурсії були організовані таким чином, щоб студенти побачили зональні типи ґрунтів: дерново-підзолисті, сірі лісові, чорноземи опідзолені, інтразональні типи ґрунтів: болотні, заплавні тощо.

Геодезична практика проходила у навчальному таборі географічного факультету неподалік с. Плюти під Києвом в долині річки Козинка. Зараз це елітне передмістя на кшталт Кончі-Заспи. На практиці ми були організовані в навчальні бригади по 5-6 осіб. Програма практики включала в себе різні види інструментальних геодезичних зйомок на місцевості: гіпсометричну за допомогою нівеліра, теодолітну, планово-висотну з використанням кіпрегеля тощо. Результатом роботи були фрагменти карт з нанесеною ситуацією та горизонталями, гіпсометричні профілі. Студентський табір знаходився в сосновому лісі. Окрім навчальних здобутків кожен з нас відчув романтику польових наукових

досліджень та польової ж кухні, студентських та бардівських пісень під гітару біля вечірнього вогнища, справжнє купальське свято з традиційними обрядовими вінками на тихоплинних водах та високим багаттям на березі річки.

Комплексна фізико-географічна практика продовжувалася 28 днів і мала такі складові: гідрологічну, мікрокліматичну, геоморфологічну та ландшафтну. Місце проведення практики – Канівський географічний стаціонар Київського університету ім. Т.Г. Шевченка, розташований на південь від Канева. Комплекс споруд стаціонару знаходиться на стрімкому високому схилі так званих Канівських гір, до яких відноситься і знаменита Чернеча гора з шевченківським меморіалом. Кращого місця для географічних практик важко знайти. Воно містить репрезентативні об'єкти для різних видів фізико-географічних практик. Краєвид з Канівських гір такий, що аж дух захоплює. Саме на цих крутосхилах знімалися сцени культового фільму українського романтичного кіно «Фучжоу».

Тут сформувався розмаїття форм гляціального та флювіального рельєфу. Самі Канівські гори – це наймасштабніша в Україні гляціодислокація дніпровського стадіалу плейстоценового зледеніння. На цій же ділянці знаходяться найбільші в Європі балки на околицях с. Межиріч. Під враженням цих грандіозних морфоскульптур «барди» нашого курсу, котрі склали основу ВІА географічного факультету, тут же створили пісню про нашу практику, що починалася словами «Гори високі, яри глибокі, по них ми никаєм і трішки гикаєм».

Геоморфологічну практику у нас проводив доцент Едуард Тимофійович Палієнко. Він постійно спонукав нашу наукову фантазію, вимагаючи висунення гіпотез щодо походження форм рельєфу та геологічної історії розвитку території. До речі, саме цей викладач був натхненником та постійним співавтором та ведучим науково-популярної передачі «Географічний всюдихід» на Всеукраїнському радіо. У ній у цікавій формі подавалися географічні факти, закономірності та парадокси. Увесь сюжет представляла легендарна особистість – Мериціан Полюсович Паралелько, що миттєво переміщувався у потрібну точку земної кулі.

Мікрокліматичну практику ми проходили під керівництвом декана нашого факультету професора Михайла Ілліча Щербаня. Точки спостережень знаходилися вздовж схилу корінного берега на тих самих Канівських горах від їх півніжжя до самої вершини. Так упродовж трудового дня практики студентська бригада гасала вгору – вниз на 100 метрів відносної висоти по 7-8 разів, несучи з собою увесь комплект метеорологічного обладнання для маршрутних польових спостережень. До речі, їх результати були використані для висновків по закономірностях мікроклімату у монографії «Мікрокліматологія» завідуючим кафедри метеорології та кліматології професором М.І.Щербанем.

Польова практика з гідрології відбувалася не лише в офіційно відведений для цього час, а постійно, за винятком періоду нічного сну. При найменшій нагоді літня спека полегшувалася перебуванням в зоні добре вираженого бризу на березі Славутича-Борисфена. Увечері відбувалися запливи по Канівському водосховищу. У перший же вечір любителі плавання що називається «на власній шкірі» відчули особливості водного режиму водосховищ. Мене віднесло потужною течією вечірнього попуску води вниз на пару кілометрів. Паніки не було, бо я добре вмів плавати, а також одержала підтримку від однокурсників. Тих, хто не володів навичками греблі на човні, вчили цьому вмінню, необхідному для географа і обов'язковому для гідролога та гідрохіміка. В кінці прак-

тики ми переправлялися на човнах на острови посередині Дніпра навпроти нашої бази – Канівського географічного стаціонару.

Після 3-го курсу наша група проходила практику з туризму в Карпатах упродовж двох тижнів. Вона розпочалася з турбази «Гуцульщина» в Яремчі з радіальними виходами. Основна частина практики відбувалася у пішохідному маршруті з повною викладкою: усе потрібне ми несли з собою, ночували в палатках, іноді в колибах. На березі р. Прут я відсвяткувала свій 20-й день народження. Стіл був накритий гуцульськими стравами, наловили форелі, наготували шашликів з гірського барана. Тоді ж відбулося моє перше сходження на Говерлу, на схилах та на вершинах якої ще лежав сніг (у червні). Так уперше довелося влітку покататися по засніжених схилах. Назавжди запам'яталася гірська метеостанція на г. Пожежевській, до якої довелося довго крокувати пішки від нашого наметового польового табору біля підніжжя Говерли. Тоді це було зовсім необжите «глухе» місце, а зараз знаходиться база «Заросляк», від якої починаються маршрути сходження на масив Черногора і Говерлу на території Івано-Франківщини. До пройденого нами маршруту входили такі пункти як Ясіня, Яблунецький перевал, Шешори, Сріблясті водоспади тощо.

У цьому ж році виробничу практику з екскурсійної справи наша група проходила упродовж місяця в Київському бюро подорожей та екскурсій – одному з найпотужніших у Радянському Союзі. Маршрути туристичних подорожей охоплювали усю територію величезної країни. Навіть за обмежений термін практики я возила туристичні групи у Москву, Волгоград, Вільнюс-Каунас, Мурманськ, Темрюк-Анапу тощо. Також ми пройшли тарифікацію як екскурсоводи і проводили 8-годинну екскурсію по Києву, що називалася «Оглядова плюс Києво-Печерська Лавра». Це був найбільш популярний серед туристів маршрут, а для екскурсоводів – найбільш вигідний. Так що ми серйозно поповнили наші не занадто «товсті» студентські гаманці.

Після 4-го курсу була виробнича практика в складі ландшафтної експедиції Відділення географії Інституту геофізики ім. С.І.Суботіна на території Житомирського та Київського Полісся. Незабутнє враження залишилося від Десни та її грандіозної заплави, невеликих поліських річок з дуже чистою водою характерного темно-коричневого кольору на тлі сліпучо-білих невисоких піщаних берегів, нескінченних борів та суборів, в одноманітності яких було дуже важко орієнтуватися. Ландшафтну зйомку ми проводили зокрема і в безпосередній близькості до споруди Чорнобильської АЕС. Охорона цього режимного об'єкту нудьгувала і поява нашої експедиції у тих глухих місцях неабияк здивувала її. У ландшафтному відношенні ця територія нічого особливого собою не являла. Вона була типовою для Київського Полісся. Після Чорнобильської катастрофи ми за назвами постраждалих населених пунктів, котрі були абстрактними для населення СРСР і всього світу, бачили реальні ландшафти, згадували конкретні села та міста. Це, наприклад, райцентр Чорнобиль, місто атомників Прип'ять, села Новошепеличі, Копачі тощо.

Саме ця практика визначила мій остаточний вибір у географії, оскільки я набула досвіду проведення ландшафтної зйомки і в якості такого фахівця була прийнята на роботу в Сумський державний педагогічний інститут на кафедру географії. Досвід туристичної та екскурсійної роботи теж знадобився. У літні та зимові канікули я возила туристичні групи по різних регіонах Радянського Союзу, а на вихідних цілорічно проводила екскурсії природничого змісту та оглядову по м. Суми.